

טרי פינקרד

טרי פינקרד (Pinkard) הוא פרופסור במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת ג'ורג'טאון שבווישינגטון, ארה"ב. פינקרד ידוע בעולם כחוקר הגל בפרט ופילוסופיה גרמנית, מקאנט ועד ימינו, ככלל. מלבד תרגום 'הפנומנולוגיה' לאנגלית, חיבר פינקרד גם את הביוגרפיה של הגל. בין ספריו:

- *Hegel's Naturalism: Mind, Nature, and the Final Ends of Life*, Oxford, 2012.

- *German Philosophy 1760-1860: The Legacy of Idealism*, Cambridge, 2002.

- *Hegel: A Biography*, Cambridge, 2000.

- *Hegel's Phenomenology: The Sociality of Reason*, Cambridge, 1994.

- *Hegel's Dialectic: The Explanation of Possibility*, Temple, 1988.

1) השאלה היא טובה, והיא שאלה שהועלתה כנגד הגל עוד בימיו. בזמנים מאוחרים יותר, בוטאה התנגדות זו גם על ידי קאסירר, אדורנו (במיוחד) והאברמאס, בין היתר, אך במובנים רבים, הייתה זו גם אותה הסוגיה שהובילה להיפרדות המפורסמת של הגל מידידו הוותיק, שלינג. ב'פנומנולוגיה של הרוח' של 1807, הגל טען, בהקנטה, ששיטת "הזהות המוחלטת" של שלינג מסתכמת אך ורק ב"לילה שבו כל הפרות שחורות" – שבשיטה שכזו אינך יכול, בסופו של דבר, להבחין בין דבר למשנהו. הוא התכוון, מן הסתם, לרמוז ששיטתו שלו אינה עניין עוטף-כל שכזה. אני מבין שאת, כמו רבים אחרים, נותרת אף על פי כן חשדנית כלפי טענתו של הגל כי הוא חומק מביקורת זו.

להלן מעט רקע. קאנט אמר, כידוע, בשנות ה-70 של המאה ה-18, שעל התבונה האנושית מכביד הצורך לבקש אחר הבלתי-מותנה – שאותו כינו שלינג והגל, מאוחר יותר, "המוחלט" – אך לעולם אין היא יכולה להצליח להשיגו. בניסיון הרגיל איננו פוגשים בו. תמיד עלינו לעבור עוד רגע אחד בזמן, לקחת עוד צעד אחד במרחב, לחבר עוד מספר אחד לאחרים. גרוע מכך: כאשר אנו מנסים לחשוב על הבלתי מותנה באופן בלתי תלוי בניסיון, אנו נתקלים אך ורק בסתירות (כמו למשל, צמד הטענות התאומות: (1) הדברים ניתנים לחלוקה עד אין קץ, ו-(2) הדברים מצטמצמים בסופו של דבר לכדי דברים "פשוטים" שאינם ניתנים לחלוקה). בשנות ה-90 של

המאה ה-18, שלינג הוביל את המסקנות של קאנט לכיוון נועז. אכן – הוא אמר – איננו יכולים להתנסות במוחלט בניסיון הרגיל, ואיננו יכולים לחשוב עליו באופן בלתי-תלוי בניסיון, אך אנו יכולים להסתכל עליו בהסתכלות שכלית, שבה אנו פשוט "רואים", בעיני רוחנו, את ה"הכל באחד". את הצורה הפרדיגמאטית של תפישה הסתכלותית מסוג זה, טען שלינג, ניתן למצוא באמנות, לא בפילוסופיה. אך מסתבר, שכאשר אנו נוטלים חלק בשתיהן, אנו נוטלים חלק, כמו כן, בתהליך היצירתי של היקום עצמו. אנו "רואים", באופן שכלי, את האינסופי הופך עצמו לסופי בעולם – הן של הדברים והן של בני אדם סופיים, עצמאיים, החושבים על הדברים ועל עצמם. אם אנו מתחילים ממוחלט זה, כך הניח שלינג, אנו יכולים להתבונן, באופן שכלי, באופן בו זורמים כל הדברים הסופיים מן המוחלט.

הגל התרחק הן מקאנט והן משלינג. כנגד חברו הוותיק, שלינג, טען הגל, שהסגנון הנבואי ששלינג נאלץ לאמץ, עם כל פניותיו אל "ההסתכלות השכלית", העניק לנו מוחלט שבולע את כל הניצב בדרכו. כל דבר ודבר הוא מה שהינו אך ורק בתוך המוחלט (האינסופי), ובסופו של דבר, במוחלט – הכל זהה. מה שנדמה כדברים סופיים שונים, יכול להיות אך ורק פאזות שונות של המוחלט. הגל ראה בשיטתו כולה טיעון כנגד המשגה שכזו של המוחלט (שלינג לא באמת סלח לו על כך לעולם). בשובו לדחייתו של קאנט את הטענה שביכולתנו לתפוש אי-פעם את האינסופי, הגל התמקד ברעיון הקאנטיאני של תודעה-עצמית: כאשר אני מודע לעצמי, התודעה-העצמית מציגה בפנינו שניים-באחד – מה שהגל כינה ההבדל שאיננו הבדל באמת, אני כשונה מעצמי ולא שונה מעצמי. את אותו שניים-באחד אנו פוגשים בצורה פחות מעורפלת בהיבטים רבים אחרים של החיים האנושיים, כמו למשל כאשר אנו אומרים, שאף על פי שחיות פועלות לאור מטרות, הן אינן מתייחסות אליהן, בפעולתן, כמטרות – לחיה פשוט יש מטרות אלה למולה, ואילו גם לנו יש את מטרותינו למולנו, ויש מרחק בינן לבינינו. באופן דומה, אנו אומרים, שאף על פי שחיות מגיבות לאמיתות, הן אינן מגיבות אליהן כמטרות אמיתות. מודעות זו לעצמי כמטרות עצמי, היא הליכה של השיטה של הגל – השניים-באחד הוא הדופק של הדיאלקטיקה שלו – והיא מובילה להבנה של המוחלט כסוג של

מחשבה כוללת על מה זה יהיה לתת מובן לדברים, ואז לתת מובן למתן המובן עצמו (אם לאמץ שינוי של ביטוי שהשתמש בו מי שלא היה הגליאני – א.ו. מור [Moore] – ושהוכנס, כמו כן, לשימוש על ידי הגליאני אחר – רוברט פיפין [Pippin]). המחשבה על מה שזה אומר עבורנו לתת מובן לעצמנו, אינה דבר-מה שמוחק את המובחנות והפרטיקולריות של הדברים, מאחר שדבר זה היה מוחק את המובחנות של עצם מחשבתנו. זו גם אינה הסתכלות באחד והיחיד שבולע את הכל בתוך עצמו, וגם אין פירוש הדבר, פשוט לא לזוז מהדרך בה אנו מתמודדים עם תעלומות שכאלה. את המשימה הזו – לחשוב על מה שזה אומר עבורנו להיות הישיות המודעות-לעצמן שהננו – אנו מבצעים, הן באופן אינדיבידואלי והן באופן קולקטיבי, בעיקר באמנות, בדת ובפילוסופיה. המוחלט ההגליאני אינו "דבר" שמחכה, בסופה של הסידרה, לזלול את כולנו. הוא התהליך של הסידרה שפורשת את עצמה, ושמבינה את העקרונות שהיא מפתחת בתהליך פרישתה את עצמה. אפילו השניים-באחד של התודעה העצמית, מכונן במונחים של המפגש שלו עם הממשות הבלתי ניתנת לצמצום של אחרים בעלי תודעה עצמית. האינסופי של הגל שונה מאוד, אם כן, משיטת "הזהות המוחלטת" של שלינג.

2) שוב, שאלה טובה מאוד. חלק מהחשש קשור לשאלה האם, כפי שציניתי זה עתה, אנו חושבים על המוחלט כעל משהו כמו "דבר". הגל כינה את הרעיון בְּדָבָר האינסופי כ"דבר" – "האינסופי הרע"; והוא חשב – אם להביא דוגמא שהגל עצמו השתמש בה, מן המתמטיקה – שרעיון זה עמד מאחורי המחשבה שחייב להתקיים משהו כגון מספרים אינפיניטסימאליים (קטנים מכל מספר טבעי אך גדולים מאפס), כך שהמספר האחרון שיש להוסיף בסידרה "2 .... 1 + 1/2 + 3/4 ....", יהיה מספר אינפיניטסימאלי שכזה. במונחיו שלו, המוחלט אינו דבר (גם לא דבר ממש-ממש גדול, או ממש-ממש קטן) אלא, תחת זאת, הוא בדיוק התבונה האנושית בתהליך של הבנת עצמה – כך שמדובר בבעלי תבונה אנושיים, במלוא האינדיבידואליות שלהם, המעניקים מובן לעצמם ולהיסטוריה שבה הם חיים, על ידי כך שהם מבינים אלו עקרונות פועלים, באופן קולקטיבי, בקירבם ובהיסטוריה שלהם. אך עדיין ניתן להבין את החשש שאת מעלה. הסוגיה מגיעה לנקודה עמוקה אף יותר, הנוגעת לאופן בו הגל עצמו מבין

היסטוריה זו. ייתכן שהדברים הבאים מפשטים זאת במידה רבה מדי, אך הנה הרעיון הבסיסי. הגל חשב שלא תונאים הקדמונים הייתה הבנה של הצדק בתור סוג של יחס "דיאדי" בין אנשים: בני-האדם החופשיים והשווים של הפוליס, התעמתו זה עם זה כאינדיבידואלים, והתווכחו זה עם זה – פנים אל מול פנים – כבני אדם חופשיים ושווים, לגבי השאלה מה צריכה אתונה לעשות. אך אתונה לא יכלה לקיים את עצמה באופן שוטף, ובסופו של דבר נכנעה לרומא, אשר תיפקדה על בסיס עיקרון "מונאדי" יותר, ואשר התפתחה, בסופו של דבר, לכדי מה שהאירופאים מכנים "מוסריות" (להבדיל מהאתוס הישן של הצדק ה"דיאדי"). כשיטה "מונאדית", המוסריות היא, בבסיסה, שיטה של חוקים, וכאשר פלוני עושה עוול, מה שנחשב כעוול אינו העוול כשלעצמו שעשית לאדם יחיד אחר, אלא העובדה שהפרת את החוקים. ל"מוסריות" שכזו יש מעין מבנה של משחק: היא כוללת, פחות או יותר, תמונה של פוסק מוסרי המשגיח על המשחק, וכאשר אתה מפר אחד מן החוקים, הוא שורק לך במשרוקית שלו ומכריז שביצעת עבירה (הוא עשוי להכריז שאתה בנבדל, או להוציא לך כרטיס צהוב, או, במקרה הקיצוני, אפילו כרטיס אדום). הגל סבר ש"מוסריות" לגליסטית רומית שכזו הוחלפה, בסופו של דבר, על ידי תפישה נוצרית. החוקים היו עדיין מונאדיים, אך הפוסק (שהוא גם נותן-החוק) הוא ה"אב" של כולנו, כך שכולנו בניו ובנותיו (ולפיכך ישנה צורה כלשהי של יחס "דיאדי" אחד כלפי השני). מאפיין מרכזי של השיטה של הגל היה טיעונו, כי במודרניות האירופית הגענו לנקודה החברתית והמוסדית שבה יכלו השתיים – התפישה ה"דיאדית" והתפישה ה"מונאדית" – להתקיים בהרמוניה. ה"מוסריות" נותרה מונאדית עבורנו – המודרנים – אך בתוספת הסייג, שעל היחיד להיות בעמדה שבה הוא יכול להחליט עבור עצמו מה באמת דורשים ממנו החוקים (דבר זה כונה "מצפון"), ודבר זה היקשה על ה"פסיקה" לאין ערוך. ואולם, העולם המודרני של משפחות בורגניות ו"חברה אזרחית", צריך היה להיות מוחזק יחדיו באמצעות יחס בין אזרחים (שיכול להיות אך ורק דיאדי), ולא בין ה"נתינים" של מונארך אוטוריטארי שמביא לטוטאליזציה (מה שהיה נותר מונאדי). כמובן, המבנה הכללי של השיטה ההגליאנית, על חתירתה ל"מוחלט", תמיד גרם לה להישמע כאילו המבנה הסופי אמור להיות איזושהו דבר גדול שיבלע את כל אותם "אזרחים" לתוך איזושהי טוטאליות

כבירה אף יותר, וימוטט את האינדיבידואליות שלהם. הגל לא ממש עזר לעניין, עם קריאותיו המהללות את חשיבותה העצומה ואת קדושתה של המדינה, על אף שהיה עליו להבין עד כמה נפיצות היו הכרזות שכאלה (גם בעת ההיא). הוא התכוון לכך שלא יכולים להיות "אזרחים" מבלי שתהיה מדינה, אך הוא גם התעקש על הרעיון שלכל יחיד במדינה שכזו יש, אף על פי כן, "ערך אינסופי", ושאר מדינה, מכל סוג שהוא – בהיותה "סופית", ולפיכך תמיד חד-צדדית ומגבילה – לעולם אינה יכולה לשמש בתור הטוטאליות שבמסגרתה יכולים בני-האדם למצוא סיפוק של ממש. ובכן, ההיסטוריה הוכיחה שהגל צריך היה להיות יותר זהיר – הרבה יותר זהיר – בשימוש במונחים, ואמנם, לאחריו, אכן קמו מדינות שעשו ככל יכולתן בכדי לבלוע את הכל אל לוען. אם מבינים את ההגליאניזם בתור דוקטרינה של אינסופי כלשהו, של מוחלט שחייב להכחיד כל הבדל שקיים בתוכו (כפי שסבר הגל לגבי המוחלט של שלינג), כי אז קל להבין מדוע התגובה הראשונה תהיה להכחיש מוחלט שכזה ולפנות אל דבר-מה אחר – כמו הדגם של האינטראקציה פנים-אל-מול-פנים, או כמו לכתוב תמיד "אחר" באות גדולה ["Other"]. הגל סבר שהרעיון של מדינה מונאדית שאין בה אזרחות של ממש, יפיק אך ורק מוסדות שלטון ושווקים שיתפקדו כבלמים במקרים שבהם מהלכים תיאורטיים-משחקיים [game-theoretical] יתחילו לרדת מהפסים, והוא סבר שדבר זה כבר הוכיח את חוסר המעשיות שלו. להשקפתו, בכדי שכל המפגן המודרני של זכויות האדם ושלטון החוק יצליח, חייב היה להתקיים אותו יחס דיאדי, עמוק יותר, של אזרחות, בין קהילות. הוא היה אופטימי באשר לסדר המתפתח – של אזרחים חופשיים ושווים – למרות שכבר בשנות ה-20 המאוחרות של המאה ה-19, הוא הצביע בהרצאותיו על כמה מגמות מרפות-ידיים בכיוון הנגדי. הוא גם סבר שאם ישרור הסדר החדש של הזכויות והאזרחות, לא תהיה כל מלחמה בקרב אומות שכאלה. למעשה, הוא אף אמר, בהיותו האירופאי הטוב שהינו, שבימיו שלו (שנות ה-20 של המאה ה-19), מלחמה בין מדינות אירופאיות – על הסדרים החוקתיים הנוצרים בהן, והכבוד שהן מעניקות לזכויות – תהיה, למעשה, לא-רציונאלית עד כדי כך, שהיא כבר לא באמת אפשרית. עד כמה הוא טעה.

3) ישנם שני דברים, בהכרזה זו, שאינם קשורים זה לזה באופן כה הדוק כפי שניתן לחשוב. אכן, הפילוסופיה של הגל הייתה, כך הוא סבר, הניסוח הפילוסופי האמיתי של הנצרות. אך מכך לא נובע שהנצרות היא בסיסה. ובכן, אני סבור שזה נכון לומר שהגל, בהשקפתו, ראה את הפילוסופיה שלו כשיאה של הנצרות, ובכמה מובנים – כביטוי של הנצרות. אך יש לזכור עד כמה משונה היה הדבר. עבור הגל, במודרניות, הדת בכללה אמורה הייתה להיות כפופה לפילוסופיה. הפילוסופיה (היינו, צורה שיטתית של תבונה חילונית), ולא הדת, היא שקובעת את תנאי-הדיון, ולו עברה הדת את הגבול אל מול התבונה החילונית, הרי שהדת היא זו שטעות בידה ושעליה לתקן את דרכיה. אף על פי כן, הוא לא ראה חוסר-תואם של ממש בין הפילוסופיה לבין הדת (אשר מבקשת לבטא את המוחלט בצורה כלשהי של ייצוג, בסיפורים שהיא מספרת, ובטקסיה ופולחניה המסוימים). כמו כן, חיוני גם להבין את ה-Aufhebung של הדת בהקשר זה. "Aufhebung" אינו רק "ביטול" כי אם גם "שימור". להלן אנלוגיה (מעט קלושה, אני מודה, אך אני מקווה שהיא מסייעת): אני עשוי להציג טיעון פילוסופי, ותשובתך עשויה להיות, שכמות שהוא, הטיעון אינו עובד, ואולם, כך את מציעה, אם אנסח אותו מחדש בדרך הבאה, הוא אכן יהיה טיעון טוב. מבחינה מסוימת, "ביטלת" את הטיעון שלי, אך בכך שניסחת אותו מחדש ובנית אותו מחדש, גם "שימרת" אותו, מבחינה אחרת. אם לנסח זאת מן הבחינה ההיסטורית, הרי ש-Aufhebung שכזה מתרחש כאשר דרך חיים מסוימת קורסת, מבחינת המשמעויות המקיימות אותה, ואלו שבאים לאחריה, אלו שחיים בקרב ההריסות של הקריסה, אוספים את החלקים שעדיין עובדים, נפטרים ממה שלא עובד, ועוברים לבניית דבר-מה חדש. העבר משתמר ועם זאת גם מתבטל. נראה שהגל סבר שזהו המצב באשר לדת כולה אל מול התבונה החילונית המודרנית (היינו, הפילוסופיה). בתור הפוסקת בשאלה 'מה נחשב משמעותי וניתן לביסוס', על הדת להיכנע לפילוסופיה. אך גם ברור שהגל סבר, שסוג של נצרות פרוטסטאנטית היא, כמו כן, הדת המודרנית הנאותה – כאשר הכוונה ב"נאותה" היא לסוג של פרוטסטאנטיות "אתית" מרוככת, ללא המטאפיסיקה המפותחת במלואה של הנצרות שקדמה לה. ובכן, שאלה זו – עד כמה הדוקה ההתאמה בין הגל לבין הנצרות – היא אחת הסוגיות השנויות ביותר במחלוקת בנוגע להגל. מאחר שהנצרות ממוקמת בבירור

במקום מרכזי בשיטתו, את יכולה להבינו כמי שמפתח את עיקרי האמונה של הנצרות לתוך שיטתו (קריאה מקובלת), או להבינו כמי שמייסד את שיטתו, ואז מושך לתוכה את הנצרות (תלמידו, היינריך היינה, לדוגמא, סבר שמדובר באפשרות האחרונה). אף על פי כן, גם ברור שבשיטה של הגל, אין מקום לאל שהוא "אחר" באופן רדיקאלי. הנצרות שלו, כפי שהוא מבהיר בהרצאותיו, היא "יוחננית" [Johannine]. בראשית היה הלוגוס, נקודה. אם לנסח זאת במונחים של היידיגר, הרי שמשמעות ההווה, עבור הגל, היא הלוגוס, כלומר, להיות מובן למחשבה. האל של הגל, אם כן, נשמע דומה הרבה יותר לאל של אריסטו ב'האתיקה הניקומאכית' מאשר לאל של הנצרות האורתודוקסית. חלק מן הרדיקאליות של הגל היה, לומר שזה המובן היחיד שאנו יכולים להעניק לאל, ואז לטעון שתפישה שכזו יכולה, בכל זאת, להתאים לתפישה הנוצרית האורתודוקסית. זהו גם חלק מרכזי בטענתו שהנצרות היא ההגשמה של הדת היהודית (כמונותיאזים), ובה במידה, גם של הדת היוונית (על הדגש שזו שמה על דמותם האנושית של האלים). הנוצרים המסורתיים הבינו את עצמם כיורשיה של ההתגלות היהודית שקדמה להם, אך גם כמחליפיו, בכל מכל כל, של מה שהם כינו העולם הפגאני. לא כך הגל. הנצרות של הגל אינה חלופה לדת היוונית, אלא היא מה שמתגלה בקריסתן של כל הדתות העתיקות, ובכללן הדת היוונית (זו גם הסיבה, כפי שציין זה מכבר שלמה אבינרי, לכך שהמשך קיומה של היהדות היווה בעיה עבור הגל, מאחר שנראה היה שהיא מאובן חזי). העולם היווני לא רק התבטל, הוא גם השתמר, בכמה מובנים מרכזיים. הגל מבסס את שיטתו על דבר-מה אחר מהנצרות, ואז גורם לנצרות להתאים לשיטתו, ולא להפך.

א הגל עצמו הבין את הפילוסופיה שלו ככזו שמפייסת בין החילוניות והדת (בצורה של נצרות פרוטסטאנטית ממותנת), כך שהוא עצמו היה מכחיש זאת. באשר לי, אני סבור שהיינה צדק: מרגע שאתה מתחיל ללכת בנתיב ההגליאני, אתה מובל באופן בלתי נמנע לחילון. על כל פנים, המקום שבו נפרדת דרכם של הנוצרים היותר מסורתיים, מהגל – נוגע לשאלה האם הוא שרטט, כפי שאת מנסחת זאת, את הקו "הישיר והרציף" בין הנצרות והמחשבה החילונית. עבור הגל, בכדי שקו זה יהיה ישיר והמשכי, משמעות הדבר היא, שגירסתו שלו לנצרות מתפקדת בתור Aufhebung של

צורות קודמות. הצורה ההגליאנית של נצרות מחולנת יכולה להופיע רק כאשר אופנים קודמים של הענקת מובן על ידי הנצרות קרסו תחת כובד משקלם, ובמקרה זה, יש להיפטר מחלקים נכבדים, ואת החלקים שעדיין פועלים, יש להפעיל בהקשר חדש. זהו אחד הטעמים לכך שהגל אומר, שההפרדה המשפטית בין הכנסייה והמדינה, היא אחד הדברים הטובים ביותר שקרו למדינה, כמו גם אחד הדברים הטובים ביותר שקרו לדת. עבור הגל, לדת יש עדיין תפקיד ציבורי בתור אחד החוטים המחזיקים את החיים המודרניים יחדיו, אך היא עושה זאת בדרך כה חילונית, עד שקל להבין את התנועה מן הפרוטסטנטיות של הגל אל היעדר-דתיות מכל וכל. זוהי אינה מסקנה שהגל היה מרוצה ממנה, אך זוהי מסקנה שניתן להגיע אליה בקלות.

ב) זהו סוג של דרך פויירבאכיאנית להבין את הגל. היא מבוססת על הרעיון, שמרגע שאתה מוציא את אלוהים מן השיטה, כל שנוותר לך הוא סוג של אנתרופולוגיה, או אולי צורה כלשהי של סוציולוגיה (בתוספת היסטוריה של האמנות וכדומה). בקריאה זו, לפיכך, ההגליאניזם ניתז החוצה לכדי צורות שונות של תיאוריה חברתית שמאלנית קמעה, ולמלמולים נאו-ליברליים כאשר לשאלה 'האם ייתכן שמשטרים בהיסטוריה מתכנסים סביב נקודה כלשהי'. ואולם, אם המוחלט אינו האל כשלעצמו, אלא הבנת המחשבה את עצמה, אזי השאלה 'האם האל משתייך להבנה-העצמית של המחשבה', עולה מיד שוב על הפרק. האם אנו זקוקים לרגישות דתית זו עבור הבנתנו-העצמית הנאותה? עם הגל, השאלה הכללית יותר המרחפת ברקע, היא תמיד 'האם אנו באמת מעניקים מובן לדברים', ודבר זה קשור למקום החברתי וההיסטורי שבו אנו נמצאים. כאשר מחשבה זו נעשתה ברורה יותר עבורו, כאשר השלים את 'הפנומנולוגיה' – "מסע הגילוי" שלו, כפי שתיאר זאת לתלמידיו – השתנתה המחשבה לכדי שיקול דעת מעמיק יותר על טבעה של קריסת-המשמעות, כלומר, לכדי המשגות של האופן בו יכולות אותן הדרכים הבסיסיות של הענקת-מובן, בעצמן להתחיל להתפורר. שתי הפרדיגמות שלו לכך הן, כמובן, קץ העולם העתיק, וקריסת הסדר הישן [the ancien régime] בעולם המודרני של הנאורות והמהפכה (אף כי שתי אלה אינן הדוגמאות היחידות ביצירתו לקריסת-משמעות שכזו). הדברים פשוט

מתפרקים, ואנו אוספים את החלקים, גם כאשר התהליך מתרחש בהילוך איטי. הדיאגנוזה של הגל לגבי מצבים אלו היא שקריסות מסוג זה – שבהן דרך חיים חדלה להיות מובנת לעצמה – קשורות לכך שהסתירות החבויות (או, אם ברצונך לרכך זאת מעט, המתחים החבויים) בדרכי חיים אלה, נעשות כה גלויות ומחוספסות, עד שהן הופכות את החיים שנחיו במסגרת מעגל משמעות זה לבלתי ראויים למְחִיָה. כאשר מקום המחיה הישן קורס, מתחילים בני האדם לעצב מקום חדש, תוך שימוש במה שעדיין עובד מהמקום הישן. בקריסות שכאלה, הסמכות עצמה מתחילה להתפורר. ההגליאניזם אינו מציין את הקריסה של הסמכות וכו', אלא הוא מכוון להבנתה של קריסה שכזו כאשר זו התרחשה, והוא יכול לעשות זאת רק בזמן עבר, על ידי כך שהוא מבין את מה שכבר התרחש. לעיתים קרובות האמנות – ולא הפילוסופיה של אותה העת – היא שמעניקה לנו את אותות האזהרה על התפוררותם של הדברים.

ג קיימת היסטוריה ארוכה ומכובדת של התייחסות לפילוסופיה של הגל כאל גירסא חילונית של האסכטולוגיה הנוצרית. סיפרו של קרל לווית [Löwith] 'מהגל עד ניטשה' [From Hegel to Nietzsche] הוא גירסא מופתית לכך, אף כי לא היחידה. זוהי, אני סבור, טעות גדולה, אך מובנת. שתי דמויות נזכרות יותר מכל בשיטה של הגל: אריסטו וקאנט (כן, ישנן דמויות רבות אחרות המשחקות תפקידים נכבדים במחשבתו. למעשה, מאחר שהגל הינו הגל, כמעט כל דמות חשובה בהיסטוריה האינטלקטואלית, מופיעה במקום כלשהו בפיתוחו הפילוסופי). פעם אחר פעם, באופן בולט למדי, כאשר הוא דן בסוגיה כלשהי, הוא מציין שהמיטב שיש בידינו לגבי סוגיה זו הוא מה שאמר עליה אריסטו, ולעיתים תכופות הוא אף מציין שבמקרים רבים משימתנו היא, למעשה, רק לנסח מחדש את אריסטו במונחים מודרניים. ומונחים מודרניים אלו – מהם? במקום אחר, הגל אומר שהתובנה המעמיקה ביותר ב'ביקורת התבונה הטהורה' של קאנט היא שהאחדות (של מה שהגל מכנה בפשטות "המושג" – העקרונות המחזיקים יחדיו את שיטתו) היא זו של התודעה-העצמית. ב'פנומנולוגיה' הוא אומר שהכל משתרשר מן ההבנה שהאמיתי הוא 'סובייקט' בה במידה שהוא 'עצם' – במילים אחרות: קאנט, ובה במידה אריסטו (ושפינוזה). כפי שאמרתי, הדופק האמיתי של הדיאלקטיקה של הגל הוא השניים-באחד של

התודעה-העצמית, וכאשר דבר זה מתאזן עם אריסטוטליות מקיפה, הכל משתנה. סינתזה זו של "עצם/סובייקט", או של "אריסטו/קאנט", היא שמעצבת את "המונחים המודרניים" שעליהם הוא מדבר. שאלתך, אני מניח, יוצאת מנקודת הנחה, שהמשגה קאנטיאנית זו של התודעה-העצמית, היא נוצרית מעיקרה. אינני סבור כך, אך יידרש רוחב רייעה בכדי לעשות צדק עם רעיון זה. ובכל זאת, אם לגשת לאותו העניין מזווית שונה: אחת השאלות הבוערות שהגל שאל את עצמו בצעירותו הייתה, האם הנצרות יכולה להיות הדת הראויה למודרניות, או שמא, כמו משטר המלוכה עצמו, מעגל המשמעות שלה קרס. הייתה זו הנצרות שצריכה הייתה להתאים את עצמה למודרניות, ולא להפך. כפי שידוע לנו, הגל הגיע למסקנה, שבאשר הנצרות מתקנת לכדי גרסא פרוטסטאנטית מרוככת במידת-מה, היא מהווה את הדת הכמעט מושלמת של המודרניות. זוהי דרך אחרת לומר שעבור הגל, הדת צריכה להכפיף את עצמה לפילוסופיה, ולא להפך. פירושו של דבר, כמו כן, שההבנה ההיסטורית של הגל, שונה מאוד מזו של האסכטולוגיה הנוצרית המסורתית, שעבורה קיימת מטרה ברורה שאליה ההיסטוריה מצביעה, ושלאחריה היא מסתיימת. עבור הגל, להיסטוריה אין ולא יכול להיות סוג כזה של תכלית. מה שמסתבר בתור המשמעות העמוקה יותר של ההיסטוריה, הוא המאבק האנושי לצדק. הצדק הוא "תכלית אינסופית" – במידת מה, באותו האופן שבו תפישת השגשוג האנושי של אריסטו, ה-Eudaimonia, גם היא תכלית אינסופית. זה לא משהו שאתה משיג ואז סיימת איתו. זה לא כמו, נאמר, למידת חשבון פשוט, שבה אתה יכול להסתכל לאחור ולומר: נגמר, הנה, רכשתי את זה. צריך לתת את הדעת על הצדק, ולעדכן את הצדק, באופן אינסופי. יש בכך חשיבות עבור ה-Geist, ה'רוח', שהוא המונח של הגל עבור הזן הייחודי של עולם החי שהוא אנחנו, זה של חיים שמודעים-לעצמם. זן זה הוא ייחודי באופן מיוחד, בכך שהשאלה 'מה זה אומר, מבחינתו, להיות יצור מודע-לעצמו שכזה', נותרת לעולם שאלה פתוחה עבורו. ככל שה-Geist משנה את דמותה לאורך הזמן – בתגובה לאירועים שבעולמה, ובחידוש פרשנויותיה-לעצמה – כך משתנה גם תפישתה את הצדק, ועיסוק זה לעולם אינו מגיע לידי סיום, היינו, היא אף-פעם לא תוכל לעצור ולחשוב שהסיפור של הצדק הגיע כעת אל סופו, הנה השגנו זאת, ואנו יכולים כעת להמשיך הלאה ולדאוג לגבי משהו אחר. בעת הזאת, סבר הגל, מתלווה

לכך חריפות מיוחדת. הקדמונים הבינו את השעבוד הטבעי של בני-אדם מסוימים לאחרים, כעובדה של הסדר הקוסמי עצמו, אך מעגל זה של משמעות קרס תחת כובד משקלו, לאור כל הטרנספורמציות המודרניות העצומות, ודבר זה דרש, בתורו, חשיבה-מחדש על האופן בו יראה עולם צודק, שבו איש אינו משועבד בדרך הטבע לרצונו של מישהו אחר. לסיפור זה אין סוף שידוע מראש, כך סבר הגל, ואף כי ישנן תשובות טובות יותר וגרועות יותר למה שזה דורש מאתנו, זהו סיפורו של מעגל המשמעות של ה-Geist המודרנית. במידה מסוימת, היא עושה זאת באמצעות המערכים הפוליטיים שלה, אך כל זה מתממש באמת באמנות, בדת ובפילוסופיה – שלושה אופנים שונים מאוד לחשוב על מה זה להיות היצורים המודעים-לעצמם היחודיים שהננו. אם להשתמש במטאפורה שבה השתמש הגל, אנחנו יצורים דו-חיים [amphibians]: כשניים-באחד, כל אחד מאתנו נמצא תמיד, באופן פוטנציאלי, בסכסוך עם עצמו. אנו מגיעים לנקודות ארעיות בהיסטוריה, בהן אנו סבורים שהבנו את הכל, רק בכדי לגלות שאנו נדחקים להעלות שוב את כל השאלות הישנות, בהקשר שונה.